

RIJEČ

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historijuBroj 37, godina XIX
maj, 2014.

© Monos 2014

Neke historijske bilješke uz pripovijetku "K. und K. goveda" Hasana Kikića

---

Edin Šaković, prof., dr. sc. Omer
Hamzić

Zbirka priča "Provincija u pozadini" umjetnički je najuspjelije djelo u kratkoj, ali plodnoj književnoj biografiji Hasana Kikića, predstavnika mlađe generacije društveno angažiranih književnika u razdoblju između dva svjetska rata i jednog od najvećih talenata među bošnjačkim piscima tog doba. Unutar ove zbirke, pak, najuspjelijom se smatra pripovijetka "K. und K. goveda", zasnovana na autobiografskim elementima, odnosno iskustvu samog autora i doživljajima iz njegova djetinjstva. U njoj Kikić pripovijeda o skupini dječaka iz siromašnih porodica, koji su od vlasti "mobilisani" da gone rekvirirana goveda iz Gradačca u neimenovani vojni logor, 49 kilometara daleko. Radnja pripovijetke započinje u jesen 1917. godine i traje sve do kraja rata, dakle odvija se u vrijeme kada su se glad, neimaština, bijeda i druge posljedice Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini, toj "provinciji u pozadini", najviše osjećale.

Pripovijetka je, inače, prvi put objavljena u beogradskom književnom časopisu "Danas" (god. I., br. 3, 1. III. 1934.), pod naslovom "Carska goveda", a u narednom je broju objavljen i njezin nastavak, pod naslovom "Moji učitelji". Sadržajem, ova dva nastavka su približno podudarna sa poglavljima I.-VI. konačne verzije pripovijetke, koja se – u nekim detaljima izmijenjena i znatno proširena – pojavila naredne, 1935. godine, u zbirci "Provin-

cija u pozadini" i to pod naslovom "K. und K. goveda".¹

Pripovijetka "K. und K. goveda" za Gračanicu je interesantna i sa zavičajne strane, jer se iz naracije razumije da su mladi goniči sa rekviriranim grlima išli cestom Gradačac – Srnice – Gračanica, prema odredištu 49 kilometara udaljenom od Gradačca. Valja napomenuti da je "Provincija u pozadini", odnosno sama ova pripovijetka već dulje vrijeme dio redovnog programa školskih lektira, tako da je broj osoba iz naše sredine koji su je pročitali srazmjerno velik. Veći broj njih se u različitim prigodama obraćao i autoru ovog priloga za pojašnjenja Kikićeve naracije, interesujući se ima li u njoj historijske istine i stvarne autobiografske osnove, i ako ima – u kakvim se prilikama sve to odvijalo i na koji način, gdje se nalazilo njihovo odredište i sl. Naravno, svako književno djelo je prvenstveno umjetnički doživljaj samoga pisca, pa tako i ona djela koja su zasnovana na autobiografskim elementima ili se manje-više približavaju žanru historijske fikcije. No, kada je pripovijetka "K. und K. goveda" u pitanju, neki dijelovi, momenti i epizode u njoj predstavljaju dosta realan odraz nekadašnje stvarnosti, te se o njima ponešto može progovoriti i sa historijske strane.²

***

"I tako su prolazili mjeseci i godine" – započinje svoju pripovijest Hasan Kikić – "u

1 Kratica K. und K. (njem. *Kaiserlich und Königlich*, carski i kraljevski) u austro-ugarskom razdoblju je označavala državne i javne ustanove i imovinu, te je odražavala dvojni karakter Monarhije, u kojoj je vladar kroz personalnu uniju bio austrijski car i ugarski kralj.

2 Na neke od njih smo ukazali mr. sc. Rusmiru Džedoviću, jednome od autora monografije o selu Doborovci, prije nekoliko godina, u vrijeme dok je radio na istraživanjima ovog naselja. Inače, Doborovci se spominju u V. poglavlju ove Kikićeve pripovijetke, što je i jedino značajno književno djelo u kome se ovo selo spominje, a to, složiti će se svako, ima i posebnu vrijednost za njegove stanovnike. Kolega Džedović je uvažio sve pismene i usmene sugestije, te su dijelovi pripovijetke "K. und K. goveda" u knjizi o Doborovcima objašnjeni i sa historijske strane. Ovom prilikom, o svemu tome ćemo nešto opširnije kazati.

Hasan Kikić (1905. - 1942-)

našoj prostranoj i ravnoj domovini ležale su plodne zemlje neorane, i po njivama su nicali bodljikavi čičci, stričci, i različci, i divlje ruže (a njihovi surovi mirisi su ostvaljali utisak pustoši), po močvarnim zaseocima su se provaljivali ilovi putevi, i plugovi hrđali po zaraslim sušama, po dimnjacima se gnijezdile štrkljaste rode i obnoć tugaljivo klepetale dugim jakim kljunovima kao dugim drvenim klepkama, žene se do sita isplakivale za svojim nedoraslim i nerazvijenim sinovima osamnaestogodišnjacima i sedamnaestogodišnjacima (ovima posljednjim su po vojnim evidencijama, čiji su šefovi bili rahitični cugfireri, krivotvorili datume i promicali ih u starija godišta rođenja), koje je posljednja vojna komisija pokupila i odaslala negdje na daleki feldpost da izginu kao neuka telad. Tako su tih godina po našoj dragoj plodnoj domovini, čije zemlje obremenjene mirišu teškim opojnim mirisom masnoće i zrelosti, zadržgli vojni dezerteri silovali četrnaestogodišnje seljančice, ceste su obrastale u paprad i bujad, a iz te bujadi obnoć iskakivale neke vukodlačke krabulje i

zasretale s golim noževima i puškama uperenim pravo u trbuh, djeca umirala od trbušnih tifusa i tuberkuloza, po čaršijama zavijala šugava psetad i epileptičari...”, a djeca su i njihove majke “bili presretni ako se na deset litara mljevenih kukuruznih klipova mogla sasuti tri kilograma brašna ili bar mekinja...”

Kikićeva slika bosansko-hercegovačke ratne svakodnevnice posljednje godine rata djeluje izrazito tamno. Mogli bismo se zapitati jesu li ovakvi opisi naturalistička pretjerivanja, pogotovu ako uzmemo u obzir da je 1930-tih godina “politička korektnost” nalagala da se ranije razdoblje austrougarske uprave slika u što crnijim bojama, dok je, s druge strane, Hasan Kikić bio tipičan predstavnik tzv. socijalne literature, u kojoj se i književno-umjetničko djelo podređivalo društvenom angažmanu. Ipak, kada je riječ o ratom opustošenoj Posavini kakvom je Kikić prikazuje u nekoliko citiranih rečenica s početka svoje propovijetke – čini se da se ona uklapa u opću sumornu sliku koju nalazimo i u navodima historičara.

“Agrarni prinosi su brzo opadali, tako da su oni 1916. bili gotovo dvostruko manji nego 1914. godine” – piše dr. Iljas Hadžibegović (1938.–2010.), dugogodišnji istraživač historije Bosne i Hercegovine austrougarskog doba – “...Rat je posebno pogodio siromašne slojeve stanovništva. Ni u normalnim uvjetima Bosna i Hercegovina nije mogla podmiriti potrebe domaćom proizvodnjom žita, pa su se s opadanjem proizvodnje morale uvoziti sve veće količine, a do njih se teško dolazilo. Imajući u vidu prvenstvenu obavezu da osiguraju vođenje rata, austrougarske vlasti su već 3. augusta 1914. donijele Zakon o racionalnom snabdijevanju stanovništva neophodnim životnim namirnicama u toku rata. Rekvirirani su svi viškovi hrane, a izvoz iz Bosne i Hercegovine bio je zabranjen bez posebnog odobrenja vojnih vlasti, koje su preuzele nadležnosti cjelokupnog pravnog aparata. Zemaljska vlada je pokušala spriječiti nekontrolisano povećavanje cijena životnim namirnicama pa je

određivala maksimalne cijene žitu i brašnu. (...) Utvrđena je mjesečna količina po glavi stanovnika, i to 7,2 kg brašna ili 9 kg žita, što znači dnevnu potrošnju od 250 grama brašna ili 300 grama žita, što je iznosilo samo polovinu normalne mjesečne potrošnje koja se računala 18 kg po stanovniku. Ni tako strogo ograničene i nedovoljne količine namirnica stanovništvo nije redovno dobijalo usljed opće oskudice saobraćajnih i drugih teškoća. Ishrana stanovništva postala je sve teža, pa su, u maju 1915. uvedene kartice za dodjelu hljeba i brašna. Dugi i iscrpljujući rat trošio je i posljednje rezerve hrane, pa je 1916. godine smanjena količina žita i za selo na 8 kg mjesečno (270 g dnevno) i dozvoljeno povećano klanje stoke, da bi se nadomjestio nedostatak hljeba. Suša je 1917. godine zadesila Bosnu i Hercegovinu, pa je u zemlji vladala glad, koja se 1918. još pojačala zbog opće oskudice hrane. Ranije propisano snabdijevanje opalo je na 4 kg žita mjesečno, a u nekim mjestima na 1/2 kg, ili uopće nije stizalo. (...) Stalni nedostatak hrane, posebno od zime 1916. godine, izazvao je nekontrolisan rast cijena životnih namirnica i pojavu brojnih špekulanata (regrutuju se iz svih društvenih slojeva), koji su se preko noći obogatili. Od 1913. do 1916. godine, cijene životnih namirnica porasle su za 300%, a prosječne radničke nadnice jedva 50%. Do kraja rata, nestašica i skupoća životnih namirnica dobile su takve razmjere da su cijene osnovnih prehrambenih artikala, koje je utvrdila vlada 1918. godine, bile veće za 350% do 2.300% nego 1914, dok su cijene u slobodnoj prodaji i švercu bile još veće. Rat je velikom broju siromašnih porodica nametnuo pravu borbu za opstanak. Stanje sa naročito pogoršalo u zadnje dvije godine rata...”³

Odras svega rečenog nalazimo i u Kikićevoj “Provinciji u pozadini”.

“I tako su prolazili mjeseci i godine (...), a mi smo u njima izživljavali svoje djetinjstvo, majke su se naše neumorno nadale da će rat

3 Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, Sarajevo: BKC, 1998., 287-288.

prestati i da će jedanput očevi doći, da će život biti lakši, da će se zemlje orati i sijati, da će biti kao i davno prije rata: brašna i masla, i mlijeka, te da se više neće jesti mljeveni kukuruzni klipovi, od kojih postaje tvrdo u crijevima kao kamen..." dok su očevi i starija braća dječaka iz Kikićeve generacije, "disciplinovani k. u. k. infanteristi i topčije sa modrozelenim fesovima i kitama dozavrat, hrabri regimentarci BH № 1, 2, 3" na dalekim frontovima "ispinjali nadušak satljike rumova, hrumali cvibake i trijebili krupne, gladne, crne uši, koje su se ubilački napajale njihove vruće soldačke krvi".

U takvom vremenu, u jesen 1917. godine, "u našoj domovini su ovamo, daleko od rata nekoliko stotina kilometara, svakog četvrtka vršili rekviziciju stoke, krupnih širokorogih posavskih volova i krava s teškim vimenima, iz kojih se je dnevno izmuzalo po 35 litara mlijeka, i jedrih i nešto sitnijih brdske pasmine s prvih obriježja koja vise nad Posavinom kao plazovi." Za goniče ove rekvirirane stoke uzeti su Kikićevi vršnjaci. Pripovijetka "K. und K. goveda" naracija je jednog od tih dječaka, zapravo samog pisca.

Goniči su, u pripovijetci, nedorasla djeca iz onih najsiromašnijih porodica, mobilisana na silu: "gospodin bilježnik" sa općinskim pandurima dočekuje pripovjedača i njegovu majku pred kućom i saopćava da njezin sin "po naređenju sa najvišeg mjesta" mora goniti goveda, ali da će svakome biti plaćeno "po dvije petice", tj. po 5 forinti ili 10 kruna, za taj težak zadatak 49 kilometara daleko. Je li baš tako bilo, jesu li goniči stoke na silu mobilizirani ili su, pak, siromašnije porodice iskorištavale tu priliku da u vremenu opće neimaštine ostvare kakvu-takvu zaradu – nije poznato. Kikićeva je majka Munira-hanuma, žena koja je doživjela duboku starost, u više je navrata kazivala vlastita sjećanja na to vrijeme i događaje. "Sjećam se, kao da je bilo jučer" – pričala je ova starica gradačačkom publicisti, književniku, istraživaču i entuzijasti Sadiku Šehiću – "kad mi je Haso donio 40 forinti koje je zaradio tjerajući carska go-

veda preko Srnica i Karanovca, u Tuzlu. Bio je, jadan, bos, slabo odjeven, a padala je hladna oktobarska kiša. Zараđeni novac, uvijen u obašvu od gaća, donio mi i dao sve i forintu." Hasan je majki od te zarade za uspomenu kupio i dva zemljana lonca, od kojih ju je jedan još uvijek služio u vrijeme kada je Šehić od nje zabilježio ovu priču. "Moj je Haso bio dobar, osjećajan i svojatan...", pričala je njegova majka. "jedne je godine za zarađeni novac ocu u Italiju poslao paket hrane".⁴

Ovo kazivanje pomalo odudara od naracije u pripovijetci, počevši od samog iznosa – četiri puta većeg, koji prema onome što nam Kikić pripovijeda, jedva da je bio dovoljan za kupovinu nekih najosnovnijih namirnica za preživljavanje.

"Prolaze i ponovo dolaze tako četvrci, peci i subote", opisuje to svoje teško iskustvo Kikić, "a naše nas majke radosno dočekuju, i u tom dočekivanju neumorno hvale gospodina Boga koji im je dao nas, »ovako valjanu i dobru djecu«, i kako eto ipak »Bog gleda na sirotinju i ne zaboravlja je«, i utješene tom dobrom božijom voljom i ljubavlju, one nam ovlaženih očiju i sentimentalnim prizvukom u glasu govore slatke riječi i miluju nas po glavi." Bez snage da prikrije gorčinu, pisac dalje nastavlja: "Dolaze i prolaze, i opet dolaze četvrci, peci i subote, i kako dolaze tako i prolaze, a rat negdje u dalekim zemljama i domovinama (zastalno iste ovakove djece i sinova kao što smo i mi) traje neprestano, naši očevi, obučeni u mondure od modrosivih tkanina, oštre bajonete i sturmessere, i podmazuju cijevi u manlicherica i Škoda-topova, i pune okvire za puškomitraljeze i dugačke redenike schwarzlose-a, saint-etienne-a i hotschkisse-a, popravljaju grudobrane na šančevima i montiraju upaljače na tromblonskim bombama, ispijaju duple porcije ruma i smišljaju kako bi najlakše dezertirali, a zemlje leže ovamo daleko iza njih neorane i nekopane, i po tim istim neoranim i nekopanim zemljama obavljaju vojni

4 Sadik Šehić, Hasan Kikić: učitelj, borac, književnik. Banja Luka: Glas, 1986., 6-7.

liferanti rekvizicije, huškajući žandarme na naše majke i sestre. I dajući mjesto novca zelene, žute i crvene cedulje, mi dvanaestogodišnji i trinaestogodišnji sinčići pregonimo ta rekvirirana goveda četrdeset i devet kilometara daleko do vojničkih logora, za dvije plave petice, rat jede, rad ždere, rat upropašćava našu »dragu, ravnu, rodnu i plodnu domovinu« Posavinu, rat od toga živi i tako samo može da traje, sve što u našoj dragoj ravnoj domovini živi, sve živi za njega, sve služi njemu, sve je kao jedan proračunano složeni stroj čiji su kotači neumorni i daleko, daleko razmješteni, i klopoću za opstojanje, toga rata.»

Ratna svakodnevnica kakvu opisuje Kikić u njegovom je djelu s neskrivenom tendencijom opisana, ali su neki drugi momenti same pripovijetke dosta, začuđujuće "precizno", oslikani i zasnovani na historijskoj i prostornoj stvarnosti u kojoj se radnja pripovijetke odvija. Osvrnut ćemo se ovdje na neke od tih dijelova, prateći put kojim su se pripovjedač (Kikić) i njegovi drugovi kretali.

Iz brojnih opisa, kako rekosmo još na početku, jasno je da se radi o cesti Gradačac – Srnice – Gračanica. Kikić ne spominje gdje se tačno nalazilo konačno odredište, odnosno vojni logor u koji su dogonili stoku, izuzev da je to mjesto udaljeno 49 kilometara od njegovog rodnog Gradačca. Iz citiranog kazivanja njegove majke, a i jednog drugog zapisa Sadika Šehića o razgovoru s njom (kojeg u cijelosti donosimo u prilogu, na kraju ovoga članka), vidljivo je da se radilo o Karanovcu kod Gračanice, mjestu uz željezničku prugu Doboj – Tuzla – Simin Han, odakle je stoka dalje željeznicom transportovana prema drugim logorima i frontu. Na to ćemo se malo kasnije osvrnuti, a sada se vratimo samoj cesti kojom su se goniči goveda kretali.

Opis same ceste i njezine trase dat je sa iznenađujuće velikom tačnošću. Već u prikazu prvog putovanja, odnosno prvog iskustva sa gonjenjem goveda, pripovjedač veli: "...dolazi jedna velika okuka lijevo..." (III. poglavlje) – a tu prepoznamo okuku između

Mahmut-mahale i Donjeg Lukavca. Nešto kasnije (u posljednjem, XVIII. poglavlju), spomenut će i naselja uz ovu trasu: "...uzbrdo i nizbrdo, Humke, Kerep, Tinja, Raskršće". Inače, današnja je trasa ceste od Gradačca do Srnica (regionalna cesta R-462) u početku slijedi austrougarsku (i još stariju, osmansku) trasu, ali se južno od Donjeg Lukavca danas odvaja nova trasa, koja vodi lijevom obalom riječice Lukavac. Stara trasa je vodila desnom obalom, preko zaseoka Fazlići (selo Kerep), prelazeći mostom Malu Tinju, sve do Donjih Srnica, gdje se nalazilo Kikićevo "veliko križno raskršće Gračanica – Brčko – Tuzla – Gradačac".

Iz Donjih Srnica, sa raskršća, jedna je starija trasa ove ceste vodila uzbrdo, u zaselak Brđani, spajajući se sa putem koji je preko Cerika i Gušta vodio iz doline Tinje; dalje je ova cesta išla ka Gračanici, preko Doborovaca, Bukve i Sokola. O velikoj starosti ovog puta govore i srednjovjekovni stećci uz njegov pravac, na području Srnica. No, kako se iz pripovijedanja razumije, goniči su se kretali novom, austrougarskom trasom: "Na trinaestom kilometru smo pošli korakom. Tu počinje mala uzbrdica i penje se u zavijucima pored jednog dubokog potoka kroz hrastovu šumu..." (pogl. XVIII.).

Inače, od Srnica je prema Gračanici u starijoj prošlosti vodila jedna od glavnih komunikacija između Posavine i Sprečkog polja. Jedan od starih puteva je vodio preko Biberova Polja uz Vranjevac, zatim grebenom uzvišenja do Privale, ispod Monja, spuštajući se u Doborovce, prelazio potok i penjao se iznad Gornjih Doborovaca na Panađurište, odakle je dalje preko Bukve vodio brdskom kosom preko Hadžikadijinog hana i Gornje Lohinje u Gračanicu. Drugi put se od Srnica, starijom trasom koju smo spomenuli, preko Kapka i Moštance penjao na Kupres, a odatle spuštao na područje Doborovaca, gdje se spajao sa prethodno spomenutom trasom i preko Panađurišta vodio na Bukvu i dalje prema Sokolu i Gračanici. Ti putevi

su bili manji, uži, namijenjeni karavanskom prometu, a njihova se trasa kretala uglavnom tjemena brda, grebena i kosa, radi veće preglednosti i zaštite od drumskih razbojnika, ali i bolje osunčanosti i ocjeditosti terena, što je pogodovalo lakšem održavanju. Tokom XIX. stoljeća osmanske vlasti grade i nove, makadamske ceste, pogodne za kolski transport. Tada je izgrađena i kolska cesta između Srnica i Doborovaca. Ona se od Srnica do Kapka najvećim dijelom pružala starom karavanskom trasom, odakle se spuštala u Moštanicu i dalje penjala u Kupres – nešto niže od kasnije austrougarske trase, kojom vodi i savremena regionalna cesta R-460 (Gračanica – Srnice). Dalje je preko Doborovaca vodila na Panadutište i Bukvu, te prema Gračanici, najvećim dijelom starom karavanskom trasom.

Austrougarske vlasti su, nedugo nakon pacifikacije zemlje, pristupile temeljitoj rekonstrukciji i modernizaciji postojećih, te izgradnji novih cesta. U okviru te djelatnosti, izgrađena je i nova cesta na relaciji Gračanica – Doborovci – Srnice. Radovi su započeli 1893. godine, a radilo se o obimnom projektu, koji je zahtijevao izgradnju većeg broja mostova, zidova i podzida. Zbog toga se izgradnja oteгла pune tri godine.⁵ Inače, ova je nova cesta dobrim dijelom nanovo trasirana – već u Srnicama se odvajala od stare trase zapadno, penjući se uzbrdo, zatim se nastavlja na staru trasu do lokaliteta Kapak, a potom ide novom trasom, usječenom u padinu iznad one stare, sve do Moštаницe, gdje se

5 U toku izgradnje ceste, muhtari (poglavari) nekoliko sela u kotaru Gračanica (Babići, Škahovica, Piskavica, Soko, Doborovci i Džakule) su u ljeto 1895. godine podnijeli molbu vlastima da se posao ubrza, obrazlažući to činjenicom da je u pitanju jedini put kojim ova sela dovlače proizvode na gračaničku pijacu, što im je sada znatno otežano, te su nudili da se njihovi stanovnici sami uključe u izgradnju, putem radne obaveze (kuluka), koja se inače odrađivala na općinskim putevima. To su vlasti i prihvatile. (Opširnije: Omer Hamzić – Rusmir Djedović, Doborovci kod Gračanice: historijska monografija, Gračanica: Monos, 2010., 104-105.)

nalazio drveni most sa kamenim podzidama. Odatle se ponovo penjala, vijugajući iznad prethodne, osmanske trase, sve do Kupresa, te se dalje pored Bakrač vode spuštala u dolinu Doborovačke rijeke, spajajući se sa starom trasom kroz Donje Doborovce, a potom se u mahali Rijeka, ispod Donjih Doborovaca, ponovo odvađa zapadno i dolinom Džananjske rijeke penje do prijevoja Bukva. Odatle je, do Gračanice, najvećim dijelom išla novom trasom, spuštajući se u okukama niz bregove do klisure Sklop (u kojoj je već bio otvoren kamenolom krečnjaka), kroz koju se probija do same Gračanice.⁶

Kada je u pitanju dionica ove austrougarske ceste između Srnica i Bukve, u Kikićevom je pripovijedanju opisana do u detalje. Negdje na šesnaestom kilometru iz Gradačca, dakle na području Gornjih Srnica (između Begovog Hana i Đogića), na svom prvom putovanju goniči su u jednoj njivi prenoćili, a izgleda da se to i ponavljalo. Dalje su nastavili svoj put, preko Kapka, a zatim cestom nizbrdo: *"Lijevo je jedan veliki goli predjel hrastovih panjeva"*, opisuje Kikić, *"Debljina njihova svjedoči da je tu do jučer bila stoljetna šuma. (...) Onda se pojavljuje jedna zidana jednokatnica surog izgleda i neobična u ovoj pustoši."* Najstariji od goniča tada priča, pokazujuću rupe od metaka na zidu, da je to "žandarm-ska kasarna", koju su napali "logoši", dezertirri-odmetnici (V. pogl.).

Spomenuta "kasarna" je zapravo austrougarska poštanska stanica, koja se nalazila na području zvanom Kapetanova bina, s desne strane ceste iz pravca Srnica, prije mosta preko potoka Moštаницe. Ova poštanska stanica (*Posthalstelle*) označena je i na austrougarskoj topografskoj karti 1:75000, s početka XX. stoljeća, kao i na katastarskom planu iz

6 Interesantno je, kako to primjećuje R. Djedović, da narod ovog kraja one najstarije trase karavanskih puteva označava pojmom drum (porijeklom iz starogrčkog jezika, što upućuje na antičku osnovu); novu makadamsku trasu iz kasnog osmanskog razdoblja naziva stara cesta, dok austrougarsku trasu naziva novom cestom (Doborovci kod Gračanice, 51).

Na sarajevskoj čaršiji, 1914. g. (inv. br. poz. 1045; inv. br. neg. 2502)

1886. godine; spominje se kao "K. K. Posthaltstelle Ludwig Victor". Vidimo, dakle, da je nosila ime po mlađem bratu cara i kralja Franje Josipa I., nadvojvodi Ludvigu Viktoru Austrijskom (1842.–1919.). Napad na ovu stanicu od strane odmetnika u toku Prvog svjetskog rata je vrlo vjerovatan, jer su poštanske stanice i transporti bili omiljena meta razbojničkih napada i tokom rata i u poraću, kako ćemo malo kasnije vidjeti.⁷

⁷ Nije, inače, poznato šta se zbilo sa tom poštanskom stanicom poslije 1918. godine. Zna se jedino da je to područje između dva svjetska rata dospjelo u vlasništvo nekog kapetana srbijanske vojske, koji ga je kao bivše erarno zemljište dobio zbog ratnih zasluga. Radilo se o površini od oko 300 duluma obradivog zemljišta, a na tom mjestu je bila i kapetanova kuća, koju je narod zvao Kapetanova bina. Možda se tu radilo upravo o nekadašnjoj poštanskoj stanici. Prema kazivanju H. Hase Ahmetoviće iz Doborovaca (razgovor zabilježen u julu 2009.), kapetan je sa porodicom živio u Beogradu, a u Doborovce je dolazio povremeno; 1930-tih godina posjed je obilazila njegova supruga, koju su u selu zvali gospoda

Odmah iza zidanice, oko 300 metara dalje, cesta zalazi "kao u tunel u gustu, crnu, visoku, hrastovu i bukovu šumu", odnosno "gustu, tamnu i visoku šumu". Cesta dalje pravi jednu veliku okuku, pa prelazi preko mosta. "Desno je lakat okuke i mrka šuma sa stazama", opisuje Kikić. Očito mu se ovo mjesto, spuštanje u Mošatnicu i most preko potoka, urezalo u sjećanje kao pomalo jezovito. Ukoliko ima istine u pripovijedanju o onome što se zbilo na tom mjestu prilikom jednog od prolazaka, u jesen 1918. godine, naime iznenadnoj pojavi "pet jakih surih vojnika sa puškama i debelim štapovima" (zloglasnih "logoša"), koji su htjeli oteti goveda i na koje je zapucala žandarska patrola skrivena u zasjedi (opisano u XV. pogl.), onda to ne bi bilo

Mariola. U samoj kući je kao podstanar boravio Staniša Jurešević iz susjednih Donjih Srnica, a Kapetanova supruga je prilikom boravka u ovom kraju stanovala u Steve i Branke Bijelović u Donjim Sronicama.

nimalo čudno. Napuštajući Moštanicu, cesta se ponovo penjala uzbrdo, napuštajući šumu, te izbija "na zavoj na brdu", odakle je "kretala ponovo niza stranu".

"Desno gore na brijegu su neke kuće", opisuje Kikić i dalje pripovijeda kako je na tom mjestu, na prvom pohodu sa stokom, goniče dočekala neka žena, nudeći komad kruha u zamjenu za jednu priuzu, koje su još uvijek bile na nekim od goveda (V. pogl.). Očito, radilo se o kućama na Kupresu, jednom u to vrijeme novom naselju, odnosno mahali Doborovaca. Tu se, naime, koncem XIX. stoljeća naselila katolička familija Toman, porijeklom iz Galicije, jedne od austrougarskih pokrajina, danas podijeljene između Poljske i Ukrajine. Još 1891. godine na tom je mjestu evidentirana kuća Jozefa Tomana, sina pokojnog Karla, rođenog 1849. godine, rodonačelnika ove familije u Gračanici. Njegova se kuća nalazila na padini, iznad Moštаницe, a vremenom će njegovi sinovi i potomci sagrađiti kuće na brijegu. Između dva svjetska rata tu se nalazilo nekoliko kuća Tomana: Pepika, Franje, Petra, Tonika, Ive i Joze. Uz kuće su se nalazile oranice, voćnjaci i vinogradi. Iako je narod u Doborovcima Tomane još dugo nazivao "Švabama", među njima su vladali dobri odnosi: djeca su se družila, igrala, zajedno išla u školu...⁸

8 Prema kazivanju H. Hase Ahmetovića, rođ. 1931. (razgovor zabilježen 11. jula 2009. g.). Ostalo je upamćeno da su još u vrijeme Drugog svjetskog rata muškarci iz ove porodice dobro poznavali njemački i ruski jezik, te su u više navrata bivali prevodioci u kontaktima između pripadnika mjesne milicije ("legije"), u kojoj su i sami služili, te Nijemaca i tzv. Čerkeza (Kozaka u njemačkoj službi), u vrijeme kada bi njihove jedinice dolazile u selo. U vrijeme Drugog svjetskog rata i u neposrednom poraću, Tomani su teško stradali. Četvorica sinova Pepika Tomana izgubila su život; Tonika Tomana su zarobili četnici, inače mještani susjednih srpskih naselja, te ga na najgrozniji način mučili i potom usmrtili. Izgleda da su već u toku rata, u strahu od četnika (jer su im se kuće nalazile na izdvojenom i izloženom položaju), Tomani većim dijelom iselili iz Doborovaca. Neki su otišli u Slavoniju (u Štitar), drugi u katolička sela u Posavini, a treći u Gračanicu. Iza rata, u Doborovcima je još boravio samo Karlo Toman,

Cesta je, stoji u pripovijetki dalje, ponovo silazila nizbrdo, sve do doline kojom protiče Doborovačka rijeka, "jedan širok bistar brdski potok" (VI.), odnosno "bistra voda s rumenim odsjajem sunca" (XV.). Prolazeći pored nekoliko kuća, cesta je ostavljala Doborovce, penjući se dalje: "Strana je dugačka sedam kilometara. Zove se Bukva." Na jednom mjestu uz ovu stranu, pokazujući na jednu "obavitnju" (okuku), najstariji među goničima priča (u pogl. V.) svojim drugovima: "Poštar je vozio uzbrdo i sjedio mirno na boku, a evo baš odavde su ga napali logoši. I kao što su predviđeli, nije ni njega ni konja nijedan pogodio. Konji su pojurili, a pojurili su i oni, i hop, eno tamo na drugu stranu pred njega. Nije im mogao uteći da su ga vile nosile. Oni su to proračunali. Kad je on vidio da nema kuda, iskočio je iz kola, izvadio revolver i zaklonio se za lijevog konja pa pucao. A pucali su i oni, i pobili i konje i njega. Evo tu dolje su se skotrljali sve troje. Tu su ih ljudi poslije i zakopali. Eno vidite svježu zemlju."

Razbojništvo nad poštanskim kolima od strane "logoša" u Kikićevoj pripovijetki može se povezati sa lokalitetom poznatim kao Fočin greb, iznad Gornjih Doborovaca, odnosno mahale Džanani, uza samu cestu koja se penje ka prijevodu Bukva. Tu se danas nalazi jedan mezar sa kamenim nišanima i arapskim natpisom, ograđen metalnom ogradom, kojeg narod danas poštuje kao kulturno mjesto. Okolni mještani pripovijedaju da je tu ukopan neki Fočo, koji je na istome mjestu poginuo, vozeći poštanska kola. U staroj matičnoj knjizi umrlih muslimana džemata Gračanica, vođenoj između 1912. i 1920. godine, a koja se danas čuva u Medžlisu Islamske zajednice Gračanica, upisana je smrt osamnaestogodišnjeg Omera Fočaka, sa datumom 15. oktobar 1919. godine i napome-

koji je imao kuću u centru naselja. Njihove kuće i imanja na Kupresu tokom 1950-tih godina su kupili drugi mještani Doborovaca (Latif Džafić, Huso Alić, Adem Ahmetović i dr.).

nom da je "poginuo na testi u Sokolu".⁹ Kako vidimo, spomenuti događaj se nije zbio tokom rata, nego nešto kasnije, u poraću. U to vrijeme je po šumama još uvijek bilo odmetnika, koji se više nisu krili kao vojni dezerteri ili tzv. "zeleni kader", odnosno "logoši", nego se naprosto radilo o običnim razbojničkim družinama, odnosno *hajducima*, kako su ih nazivali i narod i tadašnja štampa. Stranice dnevnih listova koji su izlazili u novoj Kraljevini puni su izvješća o njihovim napadima, pljačkama i nasilju, osobito u prvim godinama nakon završetka Prvog svjetskog rata.¹⁰ Poštanske ture, kojima je prevožen i novac, bile su omiljena meta tih razbojnika. Cestom od Srnica do Gračanice se odvijao važan poštanski promet između Brčkog, Gradačca i Gračanice, a napad na poštanska kola i tragična pogibija mladog poštanskog radnika sigurno je događaj o kome se pričalo u široj okolini. Ta priča je, po svemu sudeći, inspirirala i Hasana Kikića da je ugradi u svoju pripovijetku.

Dionica puta kojim se goniči goveda dalje kreću, od Bukve do konačne destinacije, opisana je sa manje detalja i preciznosti nego do tada, ali nakon spomenute priče o poštaru, navodi se da su "odjednom krenuli niz stranu", prošli kroz "tamnu borovu šumu", a onda se na desnoj strani pojavilo selo, "*providan modrikast pramen dima, stari crni drveni krovovi...*" – svakako je riječ o Sokolu. "*Desno dole pukla je prostrana brežuljkasta krajina. Između bregova teče voda. Sunce je u njoj kao rastopljeno srebro... Cesta vijuga niza stranu kao bezmjerno duga pepeljasta zmija.*" – opisuje Kikić prizor kakav pruža pogled sa Bukve, ponavljajući ga i u jednom od drugih poglavlja, nakon što su, penjući se uz Bukvu, goniči preživjeli teško olujno nevrije-

me: "*Krajina je bila kao sva nagnuta u desno. Tamo su visile zemljine plohe kao raznobojne nepravilne ploče. Jedan je potok daleko dole vijugao, žut i kaljav. Sunce se nije odražavalo u njemu. Cesta je ovaj put ličila na bijelu, glatku, svilenu, zmijoliku traku.*"

Navodi i da je nizbrdica kojom su se dalje kretali dugačka 11 kilometara, a dalje ne možemo ništa bliže naslutiti o njihovom pravcu kretanja, sve do dolaska na konačno odredište. Na jednome mjestu, istina, pripovijeda o nesreći koja se zbila prilikom jednog od njihovih pohoda, naime jedan se bik odvojio od krda uz kosu ledinu na čijoj se ivici nalazila visoka krečnjačka stijena, niz koju se potom sunovratio. Moguće da je inspiraciju za ovu priču autor imao u klisuri Sklop, sa njenim visokim kamenim liticama, a kroz Sklop su svakako prošli ukoliko su do kraja svog putovanja pratili cestu do Gračanice. Na taj način su morali proći i kroz sam grad, ukoliko ga na neki način nisu zaobišli.

Nadomak vojničkog logora, udaljenog tri i po kilometra, prešli su preko "*jednog dugačkog drvenog mosta, pod kojim se je voda modroplavila i crveno jošikovo i vrbovo žilje ličilo na viline kose iz priča...*" Svakako se radilo o mostu preko Spreče, moguće o onom starom, sočkovačkom. Kazali smo već da se u samoj pripovijetki ne da naslutiti u kojem se tačno mjestu nalazio vojnički logor, ali da znamo da se radilo o Karanovcu – sam logor se nalazio nedaleko od pruge, odnosno željezničke stanice, na kojoj se na prugu Doboje – Tuzla – Simin Han nadovezivala pruga Karanovac – Gračanica. Po dolasku u logor, u "prostrano vojničko dvorište" sa bunarom na sredini i nizom baraka, pripovjedaču privlači pažnju "daleko jedan vrh planinski..." (Gostilj?), a "*jedna je lokomotiva negdje pištala i čuo se klopot i dahtanje*".

Sedmo poglavlje pripovijetke opisuje povratak iz vojnog logora. "*Doborovci. Prevalili smo prečacima dvadeset i devet kilometara. Kad smo se spuštali u selo, nebo je na zapadu imalo hrđinu boju kestenovog lišća koje je*

9 Edin Šaković, Nekoliko podataka o mortalitetu, poginulim i umrlim Bošnjacima iz Gračanice u jedinici austrougarske vojske tokom Prvog svjetskog rata, Gračanički glasnik, br. 18, Gračanica 2004., 79.

10 Neki od tih razbojnika su kasnije ušli i u legendu, poput čuvenog Jove Stanisavljevića, poznatijeg po nadimku Čaruga, iz Slavonije.

opadalo i ljuštilo se pod našim nogama". U Doborovcima, u hanu Mehe Hanića, trebali su prenoćiti. "U grljak jedne boce zataknuta je debela lojana svijeća i paluca žutim jezikom, a od tog palucanja se sablasno iskrivljuju noge dugog stola i ocrtavaju sjene po duvarovima. Za malim četverokutnim okancima prozorčića lijegala je debela jesenja noć sa vedrim nebom po kojem su tinjale žute zvijezde, seoski su psi lajali krupno i njihov je lavež odjekivao po potocima, a u tim potocima su drijemale prazne vodenice i u njima miševi krepavali od glasi, u nečijem je podrumu mukalo tele i noć je tako gustim lijeganjem oživjela nad krajinom...", opisuje pripovjedač svoju prvu noć u Doborovcima i prvu i posljednju u hanu Mehe Hanića: handžija Hanić, grbav, neprijatan, podmukao čovjek, sumnjivo se raspitivao o zaradi dječaka, zbog čega kod njega više nisu ni načali.

Prikupljajući građu o prošlosti i tradiciji Doborovaca, učitelj i etnograf-amater Fikret Ahmedbašić je zabilježio da je han u Doborovcima odmah poslije Prvog svjetskog rata držao Meho Hodžić, kojeg poistovjećuje sa Kikićevom Mehom Hanićem, "jer Hodžić i danas zovu Hanumići".¹¹ Sigurno je, međutim, da je na području Doborovaca, mjesta na sredini puta između Gračanice i Gradačca, odnosno Brčkog, još od osmanskog doba bilo više hanova, kao i na drugim mjestima duž ove ceste. Na jednome drugom mjestu u pripovijetci, narator veli da su prespavali u handžije Hajdara Lekića u Doborovcima, a na trećem da su prenoćili u Srnicama. Na austrougarskoj topografskoj karti s početka XX. stoljeća zabilježeno je nekoliko hanova uz ovu cestu: Makismov han u Donjim Srnicama, zatim han *Amalia* u Doborovcima, kao i još tri hana na staroj, osmanskoj trasi ceste prema Gračanici: Sokol han na Bukvi, Piskavica han (kasnije poznat kao Hadžikadijin han, starijim imenom Ibrišbegov han),

¹¹ Fikret Ahmedbašić, Doborovci–Gornji i Donji (etnološke skice), Gračanički glasnik, III., 6, 1998., 74-83.

te Lohinja han. Jedan han se nalazio i u Gornjim Srnicama (Begov han). U Doborovcima je bilo više hanova, kao i nekoliko trgovina i kahvi (kafana), uza samu cestu, a ova će se tradicija zadržati i u kasnijem razdoblju, između dva svjetska rata.

***

U nekoliko prethodnih zapisa osvrnuli smo se na neke detalje i epizode autobiografski utemeljene pripovijetke "K. und K. govoda" Hasana Kikića, koje imaju i određenu, da tako kažemo, objektivnu, historijsku zasnovanost. Osobno iskustvo autora, odrastanje u siromašnoj porodici, u teškoj vremenu rata, oskudice i gladi, kada je sa trinaest godina doslovno postao hranitelj porodice, doprinijelo je uvjerljivosti njegovog iskaza. Sama naracija u pripovijetci je, naravno, književni odraz historijske realnosti, ali ova se pripovijetka može promatrati i kao svjedočanstvo o jednom vremenu, kroz piščev umjetnički doživljaj i književni izraz. Nadamo se da će u budućnosti biti daljnjih i ozbiljnijih istraživanja koja će osvjetliti različite aspekte svakodnevnog života u teškim vremenima Prvog svjetskog rata, čime bi se doprinijelo i boljem razumijevanju onoga o čemu u svojoj "Provinciji u pozadini" Hasan Kikić piše.

PRILOG: Zapis Sadika Šehića o susretu sa Kikićevom majkom

Majka Munira

Susreo sam je jedne večeri s upaljenim fenjerom u ruci. Šepajući, lagano je išla nekom na sijelo. Bilo je to kod Kapi-kule starog grada Husein kapetana. Mada su svjetla gornjela po ulicama, ona je svjetlucala svojim fenjerom kao ivanjska krijesnica. Zašla je pod Kapi-kulu, i obavila ju je tama. Još se samo vidjelo svjetlucanje fenjera.

Zainteresovao sam se, ko je ta stara žena, koja tako slabo vjeruje u gradsku rasvjetu, pa za svaki slučaj ide s upaljenim fenjerom.

Poznanik, kojeg susretoh, reče mi da je to majka književnika Hasana Kikića, svakom

znana majka Munira. Poželjeh da se sastanem s tom staricom, ali sam uzalud nekoliko puta dolazio k njoj. Nekad je valjda nije bila kod kuće, a nekad opet nije čula moje lupanje na vrata. Ipak nisam odustao od svoje želje.

Zaputih se uz strmu Kadić-mahalu, koju su djeca uklizala svojim ligurama, pa se prelijevala kao staklo. Svaki čas pojure uz vrisku prozobla djeca na svojim ligurama, dok se od vrha mahale pomoli čitava kolona malih klizača.

Zastao sam na kraju mahale pred kućom na podrumu, na kojem je u dovratku ukucan kućni broj 62. Pitam komšinicu je li to kuća majke Munire, a ona mi odgovara:

– Jest, samo ako se ne javi, a ti lupaj trkljom o prozor, jer ona je, znaš, malo potvrda na uši.

I dok sam lupao na kućnim vratima, gledajući po ograđenom dvorištu ne bih li našao i tu preporučenu trklju, koja bi u ovom slučaju zamijenila kućno zvonce, polako se otvoriše vrata iza kojih me znatiželjno gledaše starica u osmoj deceniji.

Bjelina snijega suncem obasjana upi se u oči, i dok je ona žmirkajući gledala u me, ja sam zamišljao kako da je pozdravim. Po starom običaju ili... I, pozdrav izostane, jer me starica oslovi:

– Šta želiš, sinko?

– Eto, majko, došao sam malo na sijelo. Jeste li vi majka Hasana Kikića?

Starica me pogleda tužnim pogledom i uz jedva čujan uzdah odgovori:

– Jesam, sine, a šta ću ti ja? Pa moj Hasan davno je poginuo...

I dok sam zbunjen stajao u vratima duboko potresen uzdahom majke, ona se prva snađe.

– Pa, hajde u kuću, zima ti tu stajati – i pođe preda mnom uz drvene stepenice. Sjedoh u ugodno toploj sobi na sećiju, starica kod furune na minder. U kući tišina, nikog živa osim što mačka izviruje ispod furune. Stara majka živi sama.

Na mangali se svjetluca žera, a majka Munira ubaci komadić ovnak-trave na mangalu. Ugodan miris razli se po sobi. Kod furune poredano najnužnije posuđe.

– Eto, moj sinko, nešto me noga boli, pa poredam ‘vako oko sebe ovaj kahveni takum da ne ustajem često – i pri tom uze mlin, da melje kafu. Jedva joj objasnih da ne pijem kafu, jer sam još mlad.

Podiže se i iz druge mi sobe donese slatko od dunja.

Smišljah kako da otpočnem s pitanjima. I dok starica, sjedeći na svom minderu, ubaci dva drveta u furunu, smislih:

– Došao sam, majko, da čujem nešto o našem Hasanu.

– Ima to, moj sinko, u njegovim knjigama. Ti si školnik, pa znaš – reče starica.

– Eh, majko, ovo što ja želim znati, to nema u knjigama. Pričajte mi nešto o njegovom djetinjstvu, kakav je bio kad je bio mali.

Starica gledajući u svoju mangalu uzdahnu.

– Kô dijete vrtljivo, i igra mu draga. Djeca su ga voljela, a on je među njima bio kondoter (starica tu misli na vođu među djecom u igri). Igrao se “klisa”, “topograda” i na ligurama se klizao. Jednom sam ga, bogme, istukla za “trehu”. Nekoliko krajcera zijanio igrajući se “trehe”. A lijepo mi ja učio i tablu i bukvar. Pokazivao je i drugoj djeci učenje.

– A je li, majko, biste li se mogli sjetiti, kad je Hasan gonio goveda u onaj prvi rat – zapitah.

– Jest, bome, moj sinko, tjero je moj Hasan carska goveda taman u Karanovac. Slabo bilo ljudi u Gradu, otišli u rat, pa dječurlija gonila goveda. Moj Hasan imao svojih jedanaest pajdaša, i kad su god oni gonili goveda, nikad ne izgube nijedno, a drugima je faljvalo. Svaku forintu koju je zaradio, goneći goveda, donio mi je zamotan u obavšu od gaća.

Starica se prisjeti, ode u drugu sobu i donese mi nekoliko slika u starim okvirima.

– Evo mog Hasana, kad je bio u Derventi u školi – i uprije suhim staračkim prstom u dječaka u fesu. – Koliko mi je puta pješice iz Dervente dolazio! – A evo ga, kad je momak bio.

I pruža mi drugu sliku.

– Dvanaestero djece sam rodila, ali Hasan mi je bio nekako najbolji – uzdahnu starica i zaplaka.

Brišući suze krajičkom šamije, reče:

– Neki sam se dan isplakala, moj sinko! Bila sam u Domu kulture i kad sam ugledala njegovu veliku sliku na zidu, srce mi se od žalosti rasplakalo. Volio je mog Hasana svako. Najbolje se pazio s učiteljem Hakijom Rajevićem.

– Imate li koje njegovo pismo sačuvano? – upitah ja.

– Nemam, sine, nijedno, sve sam uz rat morala baciti u vatru.

Pisao mi je iz soldačije iz Sanskog Mosta zadnje pismo, pa i njega sam morala zapaliti. Rekoše mi uz rat da će mi kuću premećati, pa da sve spalim.

I dok starica priča, ugledah na poledini slike nekoliko riječi napisanih dječjim rukopisom.

Dok čitam, starica kao da sama sebi govori:

– Ubiše mi ga, dušmani! Ni mezar ne znam, gdje mu je – i zaplaka tužna majka, a niz staračko uvelo lice slijevaju se suze. Ona ih suši krajičkom šarene šamije.

– Još su mi dva sina poginula u partizanima. A sad su mi živa još dvojica.

Rastasmo se.

Isprati me do vrata.

Sunce je zalazilo za snježna brda. Niz mahalju je odzvanjao veseo vrisak djece, koja su jurila na svojim ligurama. Razmišljao sam, kako je velika bol uciviljene majke i tuga mi pade na srce za gubitkom ČOVJEKA.

Ovaj susret zabilježen je februara 1957. godine. I poslije toga često sam posjećivao majku Muniru i postali smo bliski prijatelji koji su se rado viđali.

A 10. juna 1973. godine pronije se glas da je naša plemenita majka Munira umrla. Njeni sugrađani, sinovi, unuci, rođaci, prijatelji i mnogobrojni poštovaoci otpratiše je do vječnog smiraja.

Majka Munira ostala je u neizbrisivim uspomenuama i sjećanjima njenih sugrađana. Veliki perzijski pjesnik Omer Hajjam reče: "Sjetiti se druga plemenito je djelo!" Neka i ovo sjećanje na taj susret bude u izreci velikog pjesnika!¹²

12 Objavljeno u: Sadik Šehić, *Hasan Kikić: učitelj, borac, književnik*, 27-29. O Kikićevoj majci Muniri pronašli smo još jedan kratak zapis, ovaj put iz Glasnika Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ (god. XXXII, 1969, br. 7-8, str. 316), koji je predstavlja u nešto drugačijem svjetlu. U svom dopisu redakciji Glasnika, Muharem ef. Subašić, imam Bukva džamije u Gradačcu, između ostalog kaže:

"Ono o čemu želim da pišem zanimae sve naše čitaoce. Radi se o novoj darežljivosti Munira-hanume Kikić, koja obradova zajednicu svojim novim uvakufljenjem od 70.000 st. dinara. Munira-hanuma je majka našeg književnika rabmetli Hasana Kikića, učesnika NOB-e, koga su ubili četnici sa još tri njegova brata. Munira-hanuma je sada 85-godišnja starica i sprovodi dane u ljubavi za islamsku zajednicu. To je naša stara dobrotvorka. U posljednje vrijeme, a prilikom izgradnje abdesthane kod džamije »Husejnije« pomogla je svojim doprinosom od 5.000 st. din. Prilikom opravke džamije »Bukve« pritekla je u pomoć džaminskom odboru svojim prilogom od 10.000 st. dinara. Nedavno je darovala džamiji »Husejniji« jedan tepih u vrijednosti od 45.000 st. din., a isto tako i džamiji »Bukvi« u vrijednosti od 25.000 st. dinara. Osim svega toga, a u vrijeme dok sam se nalazio na dužnosti muezina u »Husejniji«, Munira-hanuma je bila stalni pomagač našeg udruženja, darivala ga pored redovnog uplaćivanja članarine Uvjeren sam da ćemo svi poželjeti sijedoj hanumi da ostatak plodonosnog svog života provede u dobrom zdravlju i da se njenim plemenitim, primjerom ljubavi prema Zajednici pvedu svi muslimani."